Review Article / **Derleme**

Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)

Journal of Abant Cultural Studies

2026, 11(22): 180 – 194

Marcuse'nin Teknolojik Rasyonalite Kavramı Çerçevesinde Yapay Zekâ, Yeni Medya ve Dijital Gözetim

Artificial Intelligence, New Media, and Digital Surveillance within the Framework of Marcuse's Technological Rationality

Gizem ORÇİN [1]

Geliş Tarihi (*Received*): 05.09.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 28.10.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.10.2026

Öz: Bu çalışma, Herbert Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramından hareketle yapay zekâ, yeni medya ve dijital gözetimin dijital kapitalizmdeki işlevlerini eleştirel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, teknolojik rasyonalitenin güncel teknolojik dönüşümler bağlamında işleyişini ve yeniden üretimini kapsamaktadır. Araştırma, Marcuse'nin eleştirel kuramına dayanan kavramsal bir çözümlemeye dayanmaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı, teknolojik rasyonalitenin dijital kapitalizm koşullarında nasıl işlediği ve tahakküm ilişkilerinin yeniden üretimine nasıl katkıda bulunduğudur. Kuramsal çözümleme doğrultusunda yapay zekâ, teknolojik aklın, yeni medya, iletişimsel ve kültürel dolaşımın, dijital gözetim ise siyasal-toplumsal denetimin birbiriyle ilişkili boyutları olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın sonuçları, bu üç alanın dijital kapitalizmde teknolojik rasyonalitenin baskıcı ve bütünleştirici işlevlerinin yeniden üretimini anlamak açısından birbirini tamamlayan analitik boyutlar sunduğuna işaret etmektedir. Bu doğrultuda çalışma, Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramını güncel teknolojik dönüşümler bağlamında yeniden yorumlayarak eleştirel medya ve dijital çalışmalar alanlarına kuramsal katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Gözetim, Herbert Marcuse, Teknolojik Rasyonalite, Yapay Zekâ, Yeni Medya

&

Abstract: This study aims to critically examine the functions of artificial intelligence, new media, and digital surveillance within digital capitalism through Herbert Marcuse's concept of technological rationality. The study examines the operation and reproduction of technological rationality in the context of contemporary technological transformations. The study employs a conceptual analysis grounded in Marcuse's critical theory. Its central research question concerns how technological rationality operates under digital capitalism and contributes to the reproduction of relations of domination. Within this theoretical framework, artificial intelligence is examined as a manifestation of technological reason, new media as a domain of communicative and cultural circulation, and digital surveillance as a dimension of sociopolitical control. The findings suggest that these three domains constitute interrelated analytical dimensions through which the reproduction of the repressive and integrative functions of technological rationality under digital capitalism can be understood. By reinterpreting Marcuse's concept of technological rationality in the context of contemporary technological transformations, this study seeks to contribute theoretically to the fields of critical media studies and digital

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Surveillance, Herbert Marcuse, New Media, Technological Rationality

Atıf/Cite as: Orçin, G. (2026). Marcuse'nin Teknolojik Rasyonalite Kavramı Çerçevesinde Yapay Zekâ, Yeni Medya ve Dijital Gözetim, Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 11(22): 180-194.

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/akader

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University– Bolu

[1] Öğr. Gör. Dr., İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, gizemorcin@gmail.com, ORCID 0000-0002-2740-7236.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Modern bilimin gelişmesine dair Descartes "Yöntem Üzerine Konuşma" adlı eserinde uygulamalı felsefe sayesinde doğanın efendisi ve sahibi olmaktan bahsetmektedir. Descartes'a (2020, s.65) göre "bu felsefe yoluyla ateşin, suyun, havanın, yıldızların, göklerin ve bizi çevreleyen diğer tüm cisimlerin gücünü ve davranışlarını bilerek onları kendilerine özgü tüm uygulamalarda aynı biçimde kullanabiliriz". Descartes'i de kapsayan rasyonalist düşünce geleneğine yönelik görüşler, Adorno ve Horkheimer'de (2010) aklın kavramlarının sistematik bütünlük içinde düzenlenmesi bağlamında ele alınmaktadır. Aydınlanma eleştirisi çerçevesinde, Descartes'ın felsefesi, doğanın bilimsel bilgi ve teknik aracılığıyla denetlenebilir bir nesne olarak kavranmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bilim ve teknolojinin doğayı düzenleyip denetlediği ve kontrol altına aldığı modern dünya görünümü kapitalist modernleşmeyle birlikte daha karmaşık hale gelmiştir. Bilim ve teknolojinin siyasal, ekonomik, sosyolojik ve kültürel alanlarda baskın hale gelmesi, bilimin ve teknolojinin yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Geleneksel ve eleştirel felsefe teknolojinin doğaya ve insana hükmeden tahakkümcü yönü hakkında incelemeler yapmıştır. İlk olarak Marx'ın kapitalizm tanımında yer alan kişisel olmayan tahakküm kavramı üzerinden incelenen teknoloji felsefesi, psişik ve kolektif bireyselliklerin hızlı, derin ve yoğun dönüşüme ne şekilde tepki vereceklerine odaklanmıştır. Tekniğe dair mesele Martin Heidegger ve Frankfurt Okulu ile sürdürülerek teknik eylemin olağanüstü özelliği tanımlanmıştır (Şan, 2018, s.7; Feenberg, 2005, s.47). Heidegger, "Tekniğe İlişkin Soruşturma" (1998) adlı eserinde teknik soruşturmasını Antik Yunan'daki techne kavramı üzerinden yürüterek modern teknolojiye giden süreci irdelemektedir. Heidegger'de teknolojinin özü olan Gestell (çerçeveleme) her şeyin sınırsızca hesaplanabilir bir çıkara uygun olarak dönüştürüldüğü kullanım alanını (Şan, 2024, s.18) tanımlamaktadır.

Teknolojiyi tahakkümün yeni bir modeli olarak yorumlayan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü (Institute for Social Research), bilinen adıyla Frankfurt Okulu, Kant felsefesinden, Hegel diyalektiğinden, Weber rasyonalizminden, Marx'ın emek teorisinden ve Freud'un psikanalizinden beslenen eleştirel teori geleneğini temsil etmektedir. Enstitü, felsefe, sosyoloji, iletişim, psikanaliz gibi birçok bilim alanında kabul gören kavramlar ve terimler üretmiştir. Akıl, kültür ve özne eleştirisi yaparak yeni bir toplum teorisi öne süren okulun teorisyenlerinin teknoloji yorumu, olumsuzlayıcı ve negatif terminoloji üzerinden araçsal aklın somut niteliğini taşıyan rasyonellik üzerinden geliştirilmiştir. Enstitü teorisyenlerinden Herbert Marcuse (1898-1979) ise çağdaş dünyanın ve insanlık durumunun problemlerine ütopyacı alternatifler üretmeye çalışan ve rasyonel aklı önemseyen bir düşünür olarak çağının siyasal, kültürel ve teknolojik sorunlarına odaklanmıştır. Eleştirel teorinin özgürleştirici politik eğilimlerini ve argümanlarını koruyan Marcuse, yeniden inşa edilmiş Marksizm içinde Hegelci ve Freudcu teorinin radikal potansiyeline yönelmiştir. Tarihsel değişimleri ve dönüşümleri diyalektik yöntemle yorumlayan ve onlara yeni boyutlar kazandırmaya çalışan Marcuse, erken dönem Marx'tan (Hegelyen) etkilenen ve daha sonra Freud'un içgüdü teorisinin kendine özgü yorumuyla şekillenen felsefi bir antropoloji geliştirmiştir (Kautzer, 2019, s.613). Marcuse, Max Weber'in rasyonelleşme fikrinden esinlenerek teknolojik rasyonalite kavramını geliştirmiştir. Ussallığın (rasyonelliğin) Batı biliminin özelliklerine, özellikle matematik, deneysel ve ussal temeller üzerine kurulan doğa bilimlerine bağlı olduğunu belirten Weber (1999), bu alanlardaki uygulamaların kapitalist çıkarlar tarafından belirlenip organize edildiğini ileri sürmektedir. Ussallık yalnızca ekonomik alanda değil, hukuk, siyaset ve teknoloji gibi yaşamsal alanlarda da mevcuttur. Marcuse, Weber'in bu görüşünü geliştirerek teknolojiyi siyasal ve ideolojik bir aygıt olarak görmüş ve modern bireyin teknolojik tahakküm altında bastırılmışlığını incelemiştir.

Bu çalışma, yapay zekâ (YZ), yeni medya ve dijital gözetim teknolojileri arasındaki ilişkiyi Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramı ekseninde ele almaktadır. Araştırmada, dijital kapitalizmin toplum ve iletişim alanlarındaki rolüne odaklanmak için bu üç farklı teknoloji fenomeni incelenmektedir. Marcuse, teknolojik yapıları tek tek analiz etmek yerine bütüncül bir perspektifle yorumlamaktadır. Bu nedenle

makalede farklı teknolojik sistemlerden bahsedilmiş olsa bile, kapsayıcı ve bütünsel bir teknoloji analizi yapılmaya çalışılmaktadır. Marcuse'nin (1968) teknolojik rasyonalite kavramı ve eleştirel teorisi teknoloji fenomenlerini açıklamak için analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın temel amacı, dijital kapitalizmin güncel teknolojik dönüşümünü yalnızca teknik gelişmeler üzerinden değil, teknolojinin toplumsal ve ideolojik işlevlerini görünür kılan eleştirel teori perspektifiyle analiz etmektir. Marcuse'nin (1968) tek boyutlu insan, tek boyutlu düşünce, yanlış ihtiyaçlar, standartlaşma, tek tipleşme ve mutlu bilinç kavramları dijital teknoloji analizinde temel kavramlar olarak ele alınmaktadır. Araştırmanın temel problemi, YZ teknolojilerinin yeni medya ve dijital gözetim mekanizmaları aracılığıyla teknolojik rasyonaliteyi nasıl yeniden ürettiği ve bu sürecin birey ve toplum üzerindeki etkilerinin nasıl açıklanabileceğidir. Bu makale, büyük bir felsefi geleneğin tarihsel, materyalist, diyalektik ve eleştirel yönlerini tamamıyla aktarmak yerine, eleştirel teorinin bütünlüklü düşünme biçimi üzerinden Marcuse'nin teknolojik rasyonalitesini merkeze almaktadır.

Türkiye alan yazınında YZ, yeni medya ve dijital gözetim çoğunlukla birbirinden bağımsız araştırma alanları olarak incelenmiştir. Marcuse'nin teknoloji analizine değinen yakın dönemli makalelerden, bilim, teknoloji ve rasyonalite ilişkisi üzerinden Weber, Marcuse ve Habermas'ın görüşlerini ele alan İnce'nin (2026) çalışması karşılaştırmalı bir perspektife sahiptir. Çağmar (2025) Frankfurt Okulu bağlamında akıl, hakikat ve teknoloji kavramlarına odaklanmıştır. Alana katkı sağlayan bu çalışmalar teknolojik rasyonaliteyi ve güncel teknoloji durumunu analiz etmemektedir. Bu makale, Marcuse'nin teknolojik rasyonalitesini birbiriyle ilişkili boyutlara sahip YZ, yeni medya ve gözetim teknolojileri ekseninde yeniden okumaya çalışmaktadır. Çalışma, teknolojik rasyonalitenin dijital kapitalizmde yalnızca teknik verimlilik üzerinden değil, algoritmik yönlendirme, bilgi üretimi ve davranışsal denetim arasındaki ilişkiler aracılığıyla analiz edildiğini ileri sürmektedir. Bu hipotez, YZ'nin teknolojik aklın, yeni medyanın iletişimsel ve kültürel aklın, dijital gözetim teknolojilerinin ise siyasal-toplumsal aklın işleyişini temsil ettiği görüşüyle desteklenmeye çalışılmıştır. YZ teknolojik süreçlerin altyapısını kökten değiştirdiği ve teknoloji alanında yayılmacı gücünü ilan ettiği için üst teknolojik mantık olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle yeni medya, YZ'nin iletişimsel/kültürel dolaşım alanını; dijital gözetim ise bu teknolojik düzenin iktidar ve denetim boyutunu temsil eden tamamlayıcı unsurlar olarak düşünülmektedir.

Bu çalışma, eleştirel teori geleneğine dayanan nitel ve kuramsal bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmada, Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramı temel analitik çerçeve olarak ele alınmaktadır. Bu kavramın YZ, yeni medya ve dijital gözetim olgularıyla ilişkisi kavramsal analiz ve eleştirel yorumlama yoluyla incelenmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Marcuse'nin teknolojik rasyonalite, teknolojik tahakküm ve bireysel özerklik üzerine düşünceleri değerlendirilmekte, ardından bu kavramların günümüz dijital teknolojilerinin işleyişini açıklamadaki imkânları ve sınırları tartışılmaktadır. YZ, yeni medya ve dijital gözetim, birbirinden bağımsız olgular olarak değil, teknolojik rasyonalitenin üretim, dolaşım ve denetim boyutlarını görünür kılan ilişkili alanlar olarak ele alınmaktadır. Analiz sürecinde Marcuse'nin kuramsal yaklaşımı ile güncel dijital teknolojilere ilişkin eleştirel literatür arasında karşılaştırmalı bir okuma yürütülmeye çalışılmıştır. Teknolojik gelişmelerin toplumsal denetim, davranışların yönlendirilmesi ve bireysel özerklik üzerindeki sonuçları eleştirel bir perspektiften yorumlanmaktadır. Böylece çalışma, ampirik veri toplamayı değil, mevcut kuramsal yaklaşımın güncel teknolojik olguları açıklama kapasitesini ve sınırlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın özgün katkısı, Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramını dijital kapitalizm bağlamında yeniden yorumlayarak YZ, yeni medya ve dijital gözetim arasındaki ilişkiyi bütünlüklü bir analitik çerçevede ele almasında yatmaktadır. Çalışmada YZ, yalnızca teknolojik bir yenilik olarak değil, dijital kapitalizmin egemenlik biçimlerini yeniden üreten teknolojik rasyonalitenin güncel tezahürü olarak değerlendirilmiştir. YZ, tahmin ve sınıflandırma sistemleri ile üretken YZ gibi farklı işlevsel alanlara yönelik çalışmaktadır. Tahmin ve sınıflandırma sistemleri davranışların hesaplanabilir ve yönetilebilir hâle gelmesiyle ilişkilendirilmektedir. Üretken YZ ise bilgi üretimi, anlamlandırma ve epistemik otoritenin dönüşümüyle bağlantılı olarak incelenmektedir. Bu süreçlerin iletişimsel ve kültürel dolaşımında yeni medya etkiliyken, veri toplama, davranışların izlenmesi ve denetim mekanizmaları dijital gözetim

teknolojileriyle sağlanmaktadır. Çalışmanın temel sınırlılığı, kuramsal bir araştırma olması nedeniyle herhangi bir ampirik veri veya vaka incelemesine dayanmamasıdır. Dolayısıyla, ulaşılan sonuçlar belirli platformlar, kullanıcı grupları veya YZ uygulamaları üzerinden genellenebilir ampirik bulgular sunmaktan ziyade, dijital kapitalizmin YZ eksenindeki dönüşümünü eleştirel teori çerçevesinde kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, YZ, yeni medya ve gözetim arasındaki ilişkiselliği açıklayarak eleştirel iletişim çalışmaları literatürüne katkı sunmayı ve gelecekte gerçekleştirilecek ampirik araştırmalar için kuramsal bir tartışma zemini ve analitik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

1. Marcuse Felsefesinde Teknolojik Rasyonalite

Frankfurt Okulu, resmî kuruluş adıyla Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, modern toplumun gerilimli ve çelişkili yapısını açığa çıkarmayı hedefleyen, bu toplumun vadettiği özgürlük ve bolluğun aksi yönde işleyişine çözüm üretmeye çalışan felsefi bir okuldur. 1920'lerin Almanya'sındaki akademik muhafazakârlığa karşı kurulan Enstitü'nün ilk jenerasyonundaki bir grup entelektüel, özgül bir toplum teorisi inşa etmeye girişmiştir. Max Horkheimer (1895-1973), Theodor Adorno (1903-1969), Walter Benjamin (1892-1940), Herbert Marcuse (1898-1979) ve Erich Fromm'un (1900-1980) çalışmaları eleştirel teorinin bel kemiğini oluşturmaktadır (Watson, 2024, s.180; Slater, 1998, s.9; Jay, 2014, s.92). Enstitünün önemli isimlerinden Marcuse, eleştirel teoriyi çağının siyasal, kültürel, ideolojik ve teknolojik konularına odaklanarak geliştirmiştir. "Marcuse, kapitalist toplumların eğilimlerini yeniden üreten ve bu toplumların diğer yanlarına karşı gelip alternatifler arayan muhalif öznelliklerin ve hareketlerin çelişkilerinin farkında olmuştur" (Kellner, 2014, s.100). Marcuse'nin felsefesinde, negatif akılla açıklanan teknoloji kavramı, kaynakları çıktılara dönüştürme konusunda sahip olunan bilgi birikimini açıklayan ve teknik yöntemlerin, sistemlerin, cihazların, becerilerin ve uygulamaların iş süreçlerine veya ürünlerine pratik kullanımı ve uygulanmasını ifade etmektedir (Ulnicane vd., 2022, s.31). Teknolojinin ve toplumun karşılıklı olarak şekillendiği, birbirine bağlandığı, birbirlerini (yeniden) ürettiği ve göreceli özerkliğe sahip olduğu teknolojinin yapılandırmadığı çıplak bir gündelik hayat pratiği neredeyse yoktur. İnsan yaşamı ve deneyimi teknolojik aletin kullanım alanına dönüşmüştür (Allmer, 2015, s.53; Gülenç, 2015, s.168). Büyük ölçüde toplumun kendini, devlet de dahil, toplumun kurumları üzerinden teknolojik üstünlüğe sevk etme kapasitesini gösteren teknoloji, radikal yenilik, hızlı büyüme, tutarlılık, önemli etki, belirsizlik ve muğlaklık gibi özelliklere sahiptir (Castells, 2008, s.15; Rotolo vd., 2015, s.1827).

Çağının teknolojik meselelerini bütüncül ve eleştirel bir perspektifle irdeleyen Marcuse, teknolojiyi yalnızca teknik araçlar bütünü olarak değil, tarihsel ve toplumsal ilişkiler içinde biçimlenen siyasal bir yapı olarak yorumlamıştır. Bu yaklaşım teknolojinin, teknokratik egemenliğin ve ideolojik yönlendirmenin işleyişinde rol oynayan bir unsur olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Feenberg'in (2005, s. 48) teknolojinin azınlığın çoğunluk üzerindeki egemenliğini yeniden üretecek biçimde yapılandırılabileceğine ilişkin değerlendirmesi de teknolojinin toplumsal ve siyasal boyutuna dikkat çekmesi bakımından Marcuse'nin eleştirel yaklaşımıyla ilişkilendirilebilir. Marcuse, "Modern Teknolojinin Bazı Sonuçları" adlı eserinde, teknolojinin otoriterliği teşvik edebileceğini ve Üçüncü Reich'ın savaş ekonomisine geçişini hızlandıran açık teknokratik unsurlara sahip olduğunu savunmuştur (Delanty ve Harris, 2021). Bu eserinde Marcuse (1998, s.41) teknolojiyi endüstri, ulaşım, iletişim gibi teknik aygıtlara uygun olarak geliştirilen toplumsal bir süreç olarak ele almaktadır. Teknoloji bir üretim formu olarak teknik aletler kadar toplumsal ilişkileri de belirlemektedir. Marcuse, görüşlerini siyasal durum üzerinden örneklendirerek Üçüncü Reich'ın teknokrasinin gerçek formu olduğunu söylemektedir: "Nasyonal Sosyalizm, üretimde en yüksek verimliliğe sahip son derece rasyonelleştirilmiş ve mekanize bir ekonominin, totaliter baskı ve devam eden kıtlık yararına da nasıl çalışabileceğinin çarpıcı örneğidir" (1998, s.41). Marcuse, teknolojinin bu formunun yeni rasyonellik ve bireysellik standardı yarattığını belirtmektedir. "Max Weber'in Çalışmasında Endüstrileşme ve Kapitalizm" başlıklı çalışmasında ise Marcuse, Weber'in rasyonalite fikrini

ele alır. Marcuse (2020, s.197), kapitalist rasyonalitenin gelişmesinde, Weber tarafından ona atfedilen formların dağılarak kullanılamaz hale geldiğini ileri sürmektedir. Bu dağılma, kapitalist endüstrileşmenin rasyonalitesinin 'irrasyonalite'ye dönüşmesine neden olmuştur. Weber'in akıl kavramını eleştirerek aklın biçimsel ve değerden bağımsız olarak ele alındığını belirten Marcuse, "akıl, burjuva akıl, kapitalist teknik akıl olarak işlemeye başlamıştır" (2020, s.197-199) ifadesini kullanmaktadır.

"Tek Boyutlu İnsan" adlı kitabında teknoloji konusunu merkeze alan Marcuse (1968), ileri endüstri toplumunun yarattığı kültürel, ekonomik ve siyasal ortamı inceleyerek baskılayıcı ortamın özgürlük kisvesi altında refah toplumu olarak dayatılmasını eleştirmektedir. Teknoloji fikrini Heidegger gibi modern bir deneyim olarak ele alan (Feenberg, 2005, s.48) Marcuse (1968) ileri endüstri toplumunun refahı içerisinde bolluk ve özgürlük kılığına girmiş tahakküm evrenini, yani tek boyutlu toplum ve insan modelini empoze ettiğini ileri sürmektedir. Teknolojinin tarafsız olmadığını, toplumsal ilişkilere ve üretim sistemlerine gömülü bir tahakküm sistemi olduğunu belirten Marcuse, "doğanın teknolojik değişimini tasarlayan ve üzerine alan toplumun, kişisel bağımlılık yerine eşyanın nesnel düzenine bağımlılığı getirerek tahakkümün temelini değiştirdiğini" (1968, s.195) söylemektedir. Kitabın altıncı bölümünde teknolojik rasyonaliteye değinen Marcuse, tahakküm mantığıyla ilişkilendirdiği kavramı, amaç-rasyonel eylem ilişkisini içeren ussallaştırma süreci olarak tanımlamaktadır. İnsanların makine sürecine itaat ettiği, düşünsel anlamda ona bağımlı olduğu teknolojik rasyonalite, Georg Lukács'ın Marx'ın fetişizminin yeniden formüle edilmiş hâli olan nesneleştirme kavramına dayanmaktadır. Marcuse, kapitalizmde hareket özgürlüğünün yerini sermaye ve devletin araçsal karar alma mekanizmalarının aldığına yoğunlaşmaktadır (Fuchs, 2014, s.279). Kavram, Max Weber'den ödünç alınan rasyonellik fikriyle geliştirilmiştir.

Batı'ya özgü çağdaş kapitalizmin teknik olanakların gelişmesiyle büyük ölçüde belirlendiğini belirten Weber (1999, s.23), ussallığın temelde teknik olarak karar verme durumunda olan öğelerin hesaplanabilirliğine bağlı olduğunu söylemektedir. Toplumun rasyonel eylemlerle örgütlenmesi ve her türlü toplumsal kurumun rasyonalizasyon süreciyle düzenlenmesi, teknolojinin insan yaşantısındaki kurucu rolünü güçlendirmiştir. Rasyonelleşmenin bilim ve teknik üzerindeki etkisini, anlam dünyasının çözülüşü, büyünün bozulması ve toplumsal hayatın tahakküm altına alınmasıyla ifade eden Weber, bilim ve tekniğin "değerlerden arındırılmış bir aklın" taşıyıcıları hâline geldiğini belirtmektedir (İnce, 2026, s.27). Çağdaş burjuva toplumunun yaşam idealinde ussallaştırma sürecinin önemine değinen Weber (1999, s.65), emeğin kapitalist ruhun temsilcilerine yaşam uğraşı olarak teslim edildiğini ileri sürmektedir. Jay'e (2023, s.39) göre, teknolojik rasyonelleşme, amacı belirsiz yeni teknik araçlar geliştirme itkisiyle yaşamı şekillendirmedeki sınır tanımayan gücünü sürekli genişletmektedir. Yaşam mücadelesi ve insanla doğanın işletilmesinin her zamankinden daha bilimsel ve ussal olduğunu iddia eden Marcuse, "Daha yüksek yaşam standardı için çalışmanın bilimsel yönetimi ve bilimsel iş bölümü, ekonomik, siyasal ve kültürel çalışmaların üretimciliğini geniş ölçüde artırmıştır" (1968, s.197) ifadeleriyle ussallaştırma mantığına değinmektedir. Teknolojik ussallık, irrasyonel örgütlenme biçiminin topluma yaygınlaşmasında etkili olan yeni bir tahakküm düzenini zorunlu kılmaktadır. Rasyonel ilkeler çerçevesinde örgütlenen ve düzenlenen toplumlar, tüm faaliyetlerini bu ilişkiler üzerinden yapılandırmaktadır. Amaç rasyonalitesi sayesinde yaşam koşulları özgürlüğe ve kendini belirlemeye hiç olmadığı kadar çok yer açmıştır. Amaç rasyonelliği, eylemlerimizi yönelteceğimiz amaçları hazır bulur. Bunlar mevcut bağlamlardan ve güç ilişkilerinden teslim alınmıştır (Schweppenhäuser, 2015, s.66). Amaç-rasyonel eylem, Weber'in akıl tasarımıyla düzenlenmiş modern toplumlarda mevcut olan ve egemen akla güvenilmeyi talep eden bir rasyonellik biçimidir.

Marcuse, Weber'deki amaç rasyonelliği yorumunu teknolojik rasyonalite düzleminde eleştirir. Marcuse, ileri endüstri toplumunda aklın felsefi niteliğinden uzaklaşarak hazır kalıp düşüncelere ve eylemlere yönelmesine itiraz eder. Çünkü ileri endüstri toplumunda amaç rasyonelliği, teknik aklın siyasal akıl olarak işlemesiyle gerçekleşir. "Teknolojinin daha geniş bir çıkar ve endişeler yelpazesine açılması, teknik eylem üzerinde insani ve doğal sınırlarıyla daha uyumlu hale getirilmesi için tekrar tasarlanmasına yol açabilir" (Feenberg, 2005, s.49). İleri endüstri toplumunda bu tasarım, alternatiflerin çürütüldüğü

mükemmel bir düzende hayat bulmaktadır. Marcuse'ye (1968, s.47) göre bu toplumda teknolojik varlığın hem en mükemmel hâle gelmesi hem de sınırlandırılması uygarlığın çelişkisidir. Bireyin düşünce sistemini felç ederek özgür düşünceyi baskılayan ve itaatkâr bireylerin üretilmesine neden olan teknolojik rasyonalite, gerçeklik hakkında bağımsız düşünme yeteneğinin kaybolmasına yol açmaktadır. Sorgulama, eleştirme ve düşünme yeteneğini yitiren birey sistem içerisinde felç olmaktadır. Marcuse, bunu insan doğasının yok olması ve tüm toplumun hastalıklı bir topluma dönüşmesiyle açıklamaktadır (Yudi, 2023, s.36). Teknolojik rasyonalite, düşünce, dil ve söylem düzleminde tahakküm kurucu güce eriştiği için tek boyutlu toplum ortaya çıkmaktadır. Marcuse, baskılayıcı eğiliminden ötürü ileri endüstri toplumunu demokratik bir özgürsüzlük toplumu olarak yorumlamaktadır. Tek boyutlu düşüncenin egemen olduğu bu toplumda konformist bir yaşam sürülmektedir. Marcuse (1968), refah toplumunda uyumlu yaşamayı talep eden mutlu bilinç kavramını eleştirir ve onun yerine mutsuz bilinci önerir. "Felsefe ilk önce belirli bir deneyimle tanımlanır: Bir şeyin değil, nesnelliğin kendisinin deneyimi ve belirli bir bilinçle; mutsuz bilinçle tanımlanır" (Marcuse, 2016, s. 478). Mutsuz bilinç, eleştirel aklın ve özgür iradenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Oysaki, "özgür olmayan bir toplumun lütfettiği doyurucu serbestlikler yüzünden bilincin yok olması, bu toplumun kötülüklerini kabul etmeyi kolaylaştıran bir mutlu bilinçliliğe (happy consciousness) yönelir" (Marcuse, 1968, s. 116). Marcuse felsefesinde, rasyonel örgütlenme altında düşünce ve davranışların alternatifsizliğine boyun eğen bilinç, yapay bilinçtir. "Düşünce ve davranış, verilmiş gerçeğe uygunlukları oranında, yapay düzenin sürdürülmesine taraftar ve yardımcı olan yapay bilinci belirlemektedir. Bu bilinç, hüküm sürmekte olan ve bu bilinci yenileyen teknik cihazın içinde tecessüm ettirilmiştir" (Marcuse, 1968, s.196).

İleri endüstri toplumunda bireylerin mutluluk anlayışı, toplumsal sistemin sunduğu tüketim olanakları ve yaşam biçimleri aracılığıyla şekillendirilmektedir. Marcuse'nin (1968, s. 32) yapay ihtiyaçlar kavramı, bu sürecin bireylerin arzuları üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır. Yapay ihtiyaçlar, bireylerin özgür iradeleriyle belirledikleri gereksinimlerden ziyade, belirli toplumsal çıkarlarla uyumlu biçimde oluşturulan ve mevcut düzenin devamlılığına hizmet eden ihtiyaçlardır. Reklamlar ve tüketim kültürü aracılığıyla sürekli yeniden üretilen bu ihtiyaçlar, bireylere haz ve tatmin sunarken aynı zamanda onların mutluluk anlayışını mevcut toplumsal düzenin sınırları içerisinde şekillendirebilmektedir. Böylece tüketim, yalnızca maddi gereksinimlerin karşılanmasına yönelik bir etkinlik olmaktan çıkarak bireylerin toplumsal sisteme uyumunu destekleyen bir mekanizmaya dönüşmektedir. Marcuse'nin yapay ve gerçek ihtiyaçlar arasında yaptığı ayrım, bu noktada mutluluğun bireysel bir deneyim olmanın ötesinde toplumsal ve siyasal koşullarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Gerçek ihtiyaçlar, bireyin yaşamını kendi kararları doğrultusunda şekillendirebilmesini ve yaşam koşulları üzerinde söz sahibi olabilmesini mümkün kılan koşullarla ilişkilidir (Marcuse, 2013, s. 24). Buna karşılık, yapay ihtiyaçlar, bireyin tatmin duygusunu tüketim ve mevcut düzenin sunduğu seçeneklerle sınırlandırabilir. Bu durumda birey, sahip olduğu tüketim olanaklarını özgürlüğünün göstergesi olarak algılarken bu olanakları belirleyen toplumsal ilişkileri sorgulamayabilir. Eleştirel teori ise bireyin toplumsal tahakküm ilişkilerini sorgulayarak yapay ihtiyaçların sınırlarını aşmasını ve özgürleşme olanaklarını geliştirmesini hedeflemektedir.

2. Dijital Kapitalizmin Teknolojik Yapıtaşları: Yapay Zekâ, Yeni Medya ve Dijital Gözetim

Dijital teknolojiler, bilinci, kültürü ve iletişimi örgütleyerek kapsamlı bir sisteme dönüşüp sermaye birikiminin ve üretiminin temel unsurlarından biri hâline gelmektedir. Dijital kapitalizm koşullarında teknik araçlara ve bu araçları yöneten gruplara toplumsal güç kazandırılırken, arayüz ve kodlara gömülü rasyonellikler kullanıcıların alışkanlıklarını ve davranış biçimlerini şekillendirmektedir (Huberman, 2023, s.22; Berry, 2014, s. 38). Bu süreç, tarihsel inanç ve gelenekleri de kapsayan iletişim kültürünü dönüştürmüş, teknolojik altyapının küreselleşmesi, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel ilişkilerdeki dönüşümleri ve küresel medya yönetişiminin gelişimini etkilemiştir (Castells, 2008, s. 441; Cubitt, 2015, s. 17). İnternetin yaygınlaşması, iletişimin yapısal ve biçimsel dönüşümünde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

1990'larda merkezsiz ve çok yönlü yeni medya sisteminin gelişmesi, kullanıcı katılımını ve prosumer (üreten tüketici) olgusunu öne çıkararak yeni bir kültürel demokrasi anlayışının doğmasına ilişkin beklentileri güçlendirmiştir (Castells, 2008, s. 442; Curran, 2012, s. 3; Cubitt, 2015, s. 16). Yeni iletişim teknolojileri, iletişim deneyimini zaman ve mekân sınırlarının ötesine taşıyarak teknik varoluşa dayalı iletişimin bilimsel ve ussal bir sürece evrilmesini sağlamıştır. İnternet ve World Wide Web'in ortaya çıkışıyla radyo, televizyon, film, gazete, dergi ve kitap gibi geleneksel medya biçimleri dijital, ağ tabanlı ve çevrimiçi platformlara dönüşmüş ve medyanın hane halkından mobil cihazlara taşınmasıyla transmedya olgusu gelişmiştir. Bu dönüşüm, dijital, etkileşimli, hipermetinsel, sanal, ağ bağlantılı ve simüle edilmiş özellikleriyle medya üretimini, dağıtımını ve kullanımını yeniden biçimlendiren yeni medya kavramını ortaya çıkarmıştır (Hartley vd., 2015, s. 2; Lister vd., 2009, s. 10-13). Enformasyon çağında yeni medya, televizyon sistemlerinden haber kuruluşlarına, eğlence stüdyolarından bilgisayar grafiği ortamlarına ve mobil iletişim araçlarına uzanan küresel ağlar üzerinden kültürel ifade ve kamuoyunun oluşumunda etkili olmaya başlamıştır (Castells, 2008, s. 622). Moderniteden postmodernliğe geçiş, küreselleşmenin yoğunlaşması, sanayi toplumundan bilgi toplumuna yöneliş ve merkezi jeopolitik yapıların merkezsizleşmesi, yeni medyayla ilişkili toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerin başlıca göstergeleri (Lister vd., 2009, s. 10-11) olarak değerlendirilmektedir.

Medya alanındaki dijital dönüşüm, platformlaşma yoluyla dijital platformların ekonomik, siyasal ve altyapısal uzantılarının web ve uygulama ekosistemlerine nüfuz etmesini sağlamıştır. Bu süreç, medya endüstrilerini ve üretim pratiklerini temelden dönüştürürken farklı sektörlerdeki kullanıcı etkileşimlerinden elde edilen verilerin çevrim içi ortamlarda toplanmasıyla yaygınlaşmıştır (Nieborg ve Poell, 2019, s. 85). Platformlar, yalnızca internet veya teknoloji şirketleri değil, dijital etkileşimin gerçekleştiği farklı toplumsal alanlarda faaliyet gösteren yapılardır (Srnicek, 2017, s. 44). Facebook, YouTube, Instagram, TikTok ve LinkedIn gibi platformlar, bağlantı kurma, paylaşma, bilgi edinme, içerik üretme ve eğlenme gibi olanaklar sunmaktadır. Platformların olumlu vaatleri, ticari sosyal medyanın kullanıcı etkileşimlerini kendi işleyişine dâhil ettiği ve modern tekniğin yaşamın tüm alanlarını etkisi altına aldığı bir bağlamda değerlendirilmelidir (Fuchs, 2015, s. 354; Trawny, 2017, s. 47). Bu bağlamda iletişim olanaklarının çoğalması, yalnızca etkileşimi artırmakla kalmamakta, algının biçimlenmesi ve bireyin nesneleştirilmesiyle ilişkili yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Google, Apple, Facebook, Amazon ve Microsoft (GAFAM) gibi büyük dijital platform şirketleri, kullanıcı tercihlerini izleyip profilleyerek kültürel üretim ve dolaşım üzerinde güç elde etmektedir. Örneğin YouTube, içerikleri barındırma ve sıralama süreçlerini yönetirken kullanıcı verilerini ticari amaçlarla işlemekte, böylece kullanıcıları reklam ekonomisinin bir parçasına dönüştürerek kültürün metalaşmasına katkıda bulunmaktadır (Nieborg ve Poell, 2019, s. 85; Gillespie, 2018, s. 24; Berardi, 2009, s. 45; Fuchs, 2014, s. 279). Silikon Vadisi şirketleri teknolojik yenilik ve küresel bağlantılılık vaatleri üzerinden ekonomik güçlerini artırırken teknolojinin toplumsal ilerleme ve demokratikleşmeyle özdeşleştirilmesini de teşvik etmektedir (Castells, 2008, s. 64; Huberman, 2023, s. 34). Bununla birlikte teknoloji ve sosyal ağlar, yaşamı dönüştürürken bireysel özerkliği sınırlayan ve insan ilişkilerinin metalaşmasını derinleştiren yeni özgürlüksüzlük biçimleri de üretebilmektedir (Hartley vd., 2015; Delanty ve Harris, 2021). Ayrıca Nesnelerin İnterneti ve yaygın bilgisayar kullanımı teknolojik erişimi genişletse de mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldırmak yerine dijital uçurumun derinleşmesine yol açabilmektedir (Cubitt, 2015, s. 26).

Dijital kapitalizm çağında gözetim teknolojileri bireylerin faaliyetlerini izleyerek toplumsal denetim mekanizmalarını güçlendirmektedir. Foucault (1992) modern iktidarın işleyişini gözetim ve disiplin üzerinden ele alarak bireylerin itaatkâr öznelere dönüştürülme süreçlerini inceler. Gözetim, yalnızca bireyleri gözlemleme pratiği olarak değil, davranışları düzenleyen ve iktidar ilişkilerini yeniden üreten siyasal bir teknoloji olarak değerlendirilebilir. Modern toplumlarda sistematik gözetim, veri gözetimi, bilgisayar ağları ve örüntü tanıma gibi teknolojiler verimlilik, hız ve geniş kapsamlı erişim hedefleriyle şekillendirilmektedir. Bilişim ve Nesnelerin İnterneti ise gözetim kapitalizminin veri toplama faaliyetlerinin çevrim içi ortamların ötesine taşınmasını sağlamıştır (Lyon, 1997, s. 147; 2013, s. 46; Zuboff, 2019, s. 193-194). İnternet ve yeni medya kişisel gizliliğe yönelik riskleri artırmaktadır (Allmer, 2015, s. 54).

Özellikle sosyal medya platformlarında kullanıcıların kullanım koşullarını ve gizlilik politikalarını kabul ederek kişisel verilerinin işlenmesine izin vermesi, gözetimin ticari boyutunu görünür kılmaktadır. Fuchs'a (2015, s. 371) göre kullanıcıların paylaşımları platformlar açısından ekonomik değer ve sermaye birikimi üreten kaynaklara dönüşmektedir. Böylece dijital gözetim, kullanıcı faaliyetlerinin ekonomik amaçlarla değerlendirilmesini sağlayan bir denetim mekanizması olarak da işlemektedir. Google/Alphabet, Facebook ve Microsoft gibi şirketler, yeni gözetim modelleriyle belirli hizmetlerin sunulması için gerekli verileri aşan ve ekonomik amaçlarla işlenen davranışsal fazlalıkla ilgilenmektedir. Öte yandan sosyal ağlardaki pazarlama gözetimi, kullanıcıların kişisel tercihlerini ve sosyal çevrelerini kategorileştirerek onlara uygun içeriklerin ve önerilerin sunulmasına dayanmaktadır (Zuboff, 2019; Bauman ve Lyon, 2013, s. 125). Bu veriler dijital oyunlar, yayın platformları ve alışveriş sitelerinden elde edilmektedir. Reklam verenler ise kullanıcıları hedeflemek ve tüketim tercihlerini yönlendirmek için bu verilerden yararlanmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013, s. 94; Lyon, 2013, s. 47; Srnicek, 2017, s. 89).

Dijital kapitalizmde gözetimi yaygınlaştıran ve denetimi kolaylaştıran teknolojilerden biri de yapay zekâdır (YZ). Hobbes ve Leibniz gibi düşünürler zihinsel süreçlerin mekanik işlemler aracılığıyla açıklanabileceği düşüncesiyle bu teknolojinin felsefi temellerini atmışlardır. Modern YZ çalışmaları ise bilgisayar biliminin gelişimiyle hızlanmıştır (Dennett, 2017, s. 17-18). 1956'da Dartmouth'ta düzenlenen konferans, YZ'nin bağımsız bir araştırma alanı olarak şekillenmesinde dönüm noktası olmuştur (Haton ve Haton, 1991, s. 8; Miandji, 2024, s. 122). İnsan zekâsının bazı işlevlerini taklit etmek üzere geliştirilen YZ sistemleri, öğrenme, akıl yürütme, örüntü tanıma, problem çözme ve karar verme gibi süreçlerde algoritmalardan yararlanmaktadır (Bartoletti, 2020, s. 15; Haton ve Haton, 1991, s. 8-12; Sümer, 2024, s. 95-96). Makine öğrenmesi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve uzman sistemler gibi yöntemlerden yararlanan YZ, akıllı telefonlardan bilgisayarlara, navigasyon sistemlerinden araç içi destek teknolojilerine, görüntü ve konuşma tanımaya ve otomatik sürüşe kadar uzanan çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Miandji, 2024, s. 122; Nilsson, 2018, s. 628-630). Berlinski vd.'ye (2024) göre, YZ'nin alt alanı olan makine öğrenmesi her şeyin işlevsel bir ilişki çerçevesinde ifade edileceğini varsayar. Makine öğrenmesi ve özellikle derin öğrenme, kuramsal temellere, kanıtlara veya bir olguya ilişkin anlayışımızı geliştirmeye daha az önem verir, karmaşık işlevlere daha çok yönelir. YZ, büyük veri kümelerinin işlenmesini ve ekonomik değere dönüştürülmesini sağlamaktadır. Algoritmalar ise büyük ölçekli verilerin işlenmesini ve kullanılmasını kolaylaştıran (Sümer, 2024, s. 96) sistemlerdir. Siri, Alexa ve Google Assistant gibi kişisel asistanların yanı sıra ChatGPT, Gemini, Copilot ve Claude gibi üretken YZ uygulamaları teknolojinin kullanım alanlarını genişletmiştir. Öte yandan, ChatGPT gibi uygulamaların hâlihazırda egemen olan bilgi kalıplarını güçlendirip yaygınlaştırabilme ve kararların ve kültürün homojenleşmesine neden olma (Berlinski vd., 2024) gibi sonuçları vardır. Google ve Microsoft gibi şirketlerin YZ yatırımları ve platformları ile IBM'in kurumsal YZ ve kuantum bilişim alanındaki çalışmaları, YZ teknolojisinin ekonomik ve teknik altyapısını geliştirmiştir (Zuboff, 2019, s. 94; Srnicek, 2017, s. 62). E-ticaret platformlarında ise kullanıcı tercihleri analiz edilerek kişiselleştirilmiş öneriler sunulmaktadır (Nilsson, 2018, s. 632). YZ çağında kapitalizmin veri odaklı yapılanması veri kapitalizmi ifadesini karşımıza çıkarmaktadır. Veri kapitalizminde insan yaşamı dijital teknolojilerle giderek daha fazla iç içe geçmektedir. Öyle ki, insan yaşamı kapitalist kazanç uğruna çıkarılabilir (elde edilebilir) bir kaynak haline gelmektedir (Mussgung ve Leonelli, 2024, s. 1113). Couldry ve Mejias'ın (2019, s. 2) ele aldığı veri sömürgeciliği kavramı ise bireylerin davranışlarının, ilişkilerinin ve tercihlerinin ekonomik ve siyasal çıkarlar doğrultusunda elde edilen ve kullanılan veri kaynakları hâline gelmesini özetlemektedir. Veri sömürgeciliği yaklaşımı gündelik yaşamın dijitalleştirilmesiyle üretilen verilerin kimler tarafından toplandığı ve ekonomik değere dönüştürüldüğü sorularını öne çıkarmaktadır.

3. Teknolojik Rasyonalite Kavramının Yapay Zekâ, Yeni Medya ve Dijital Gözetim Bağlamında Analizi

Bu çalışma, Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramını çağdaş literatürle birlikte ele alarak dijital kapitalizmde teknolojik yapılanmayı analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda YZ, hesaplama ve optimizasyon süreçleri, yeni medya, iletişim ve kültürel pratiklerin biçimlenmesi, dijital gözetim ise veri çıkarımı ve toplumsal denetim mekanizmaları üzerinden üç analitik boyut olarak incelenmektedir. Bu boyutlar belirli ekonomik ve kurumsal koşullar altında birbirlerini destekleyen teknolojik rasyonalitenin birbiriyle ilişkili görünümleri olarak değerlendirilmiştir. Marcuse'nin teknolojik rasyonalite eleştirisi, bu süreçlerin teknik işlevlerinin ötesine geçerek toplumsal güç ilişkileri, bireysel özerklik ve eleştirel düşünce bakımından değerlendirilmesini sağlayan temel kuramsal çerçeve olarak kullanılmaktadır.

Tablo 1. Dijital Kapitalizmde Teknolojik Rasyonalitenin Analitik Boyutları

Analiz boyutu	**Temel işleyiş**	**İncelenen süreçler**
Yapay zekâ	Hesaplama ve optimizasyon	Algoritmik sınıflandırma, tahmin, üretken yapay zekâ ve bilgi üretimi
Yeni medya	İhtiyaç ve davranışların biçimlenmesi	Kişiselleştirme, hedefli reklam, dikkat ekonomisi ve platform emeği
Dijital gözetim	Veri çıkarımı ve toplumsal denetim	Veri sömürgeciliği, davranış tahmini, algoritmik yönetim ve eşitsizlik

Marcuse (1968, s.38; 2020, s.196), 20. yüzyılın teknolojik rasyonalitesinin insan davranışını organize ederek bürokrasi, verimlilik, kitle iletişimi ve endüstriyel üretim üzerinden Fordist dönemin iş modeline göre işlediğini belirtmektedir. Bu teknolojik gerçek, kişisel alanı istila edip parçalarken, teknolojik rasyonalite, sistematik ve yöntemsel hesaplamaya ve sermaye muhasebesine doğru yönlendirilerek kârlılık koşuluna dönüşmüştür. Rasyonel hesaplanabilirlik, verimlilik, üretim ve sınıflandırma gibi rasyonelleştirme pratikleri (Weber, 1999) ile sermaye birikimi ve ücretsiz emeğe el konulması süreçleri üzerinden işleyen dijital kapitalizmde, üretken YZ ve makine öğrenmesi sistemleri tarafından toplanan, işlenen ve analiz edilen kullanıcı verileri birer hammadde olarak açığa çıkmaktadır. Couldry ve Mejias'ın (2019) bahsettiği veri sömürgeciliği kavramı, sosyal medya platformlarının kullanıcı etkinliklerini izleyerek elde ettikleri verileri reklam hedefleme, davranış tahmini ve kullanıcı tercihlerini yönlendirme amacıyla kullanmaları şeklinde işlemektedir. Marcuse'nin teknolojik rasyonalitesi, verilerin yalnızca ekonomik değere dönüştürülmesiyle değil, insan yaşamının ölçülebilir, hesaplanabilir ve yönetilebilir bir kaynağa indirgenmesiyle eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Böylece teknik verimlilik ve sermaye birikimi, bireysel özerklik ve toplumsal ihtiyaçların önüne geçebilen bir denetim mantığıyla birleşmektedir. Bu bağlamda algoritmik sistemleri de bu sürecin temel bileşeni olarak ele alabiliriz. Noponen vd. (2024), bu sistemlerin algoritmalar ile örgütsel aktörler arasındaki etkileşimler sonucunda biçimlenen sosyoteknik yapılar olduğunu vurgulamaktadır. Algoritmaların işleyişi ve toplumsal sonuçları, onları geliştiren, kullanımlarını belirleyen, uygulayan veya etkilerine maruz kalan aktörlerin yanı sıra, içinde bulundukları örgütsel koşullar tarafından da şekillendirilmektedir. Marcuse'nin teknolojik rasyonalite eleştirisi, algoritmaların hangi amaçlarla tasarlandığı, hangi ölçütlere göre çalıştığı ve kimin çıkarlarına hizmet ettiği sorularını gündeme getirmektedir. Algoritmik sistemler, yalnızca verimlilik ve optimizasyon sağlayan teknolojiler değil, belirli toplumsal ve ekonomik koşullarda mevcut güç ilişkilerini yeniden üretebilen ve bireylerin davranışlarını yönlendirebilen sosyoteknik düzenekler olarak değerlendirilebilir.

Makine öğrenmesi ise veriler arasındaki örüntüleri belirleyerek tahmin ve sınıflandırma üreten yapısıyla, teknolojik rasyonalitenin güncel işleyiş biçimlerini tartışmak açısından önemlidir. Makine öğrenmesi sistemlerinin farklı olguları hesaplanabilir ilişkiler üzerinden ele alması, toplumsal gerçekliğin ölçülebilir ve işlevsel kategoriler aracılığıyla kavranmasına ilişkin eleştirel soruları gündeme getirir. Berlinski vd.'ye (2024) göre makine öğrenmesi ve derin öğrenme, ilk bakışta birbirinden oldukça farklı görünen video önerme ve metin analizi gibi görevlerin görece benzer teknolojilere dayanabilmesi nedeniyle bir tür

homojenleşmeye yol açmaktadır. Bu durum, farklı bilgi ve faaliyet alanlarının benzer hesaplama ve optimizasyon mantıkları üzerinden işlenebilmesine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, üretken YZ'nin epistemolojik etkilerini değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Üretken YZ sistemleri, eğitim verilerindeki örüntülerden hareketle metin, görüntü ve benzeri içerikler oluştururken bilginin üretilme ve sunulma biçimlerini de dönüştürmektedir. Bu sistemlerin çıktıları, dayandıkları varsayımların ve dışarıda bıraktıkları alternatif bilgi biçimlerinin eleştirel olarak değerlendirilmesini zedeleyebilmektedir. Dolayısıyla bilgiye erişimin kolaylaşması, bilginin doğruluğunu değerlendirme ve farklı düşünme olanaklarını koruma bakımından kendiliğinden epistemolojik özerklik anlamına gelmemektedir. Makine öğrenmesi ve üretken YZ, Marcuse'nin teknolojik rasyonalite yorumuyla değerlendirildiğinde yalnızca belirli amaçlara ulaşmayı sağlayan teknik araçlar değildir. Aynı zamanda bilginin üretilme, sınıflandırılma ve kullanılma biçimlerini etkileyen teknolojik sistemlerdir. Bu açıdan üretken YZ'nin epistemolojik etkileri, teknolojik rasyonalitenin hesaplanabilirlik, işlevsellik ve öngörülebilirlik ilkelerinin bilgi üretimi alanındaki yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Üretken YZ'nin ve büyük dil modellerinin yaygınlaşması, dijital kapitalizmde veri işleme ve ekonomik değer üretme süreçlerini yeni bir boyuta taşımıştır. ChatGPT gibi sistemler yalnızca kullanıcı taleplerine yanıt veren teknik araçlar değil, aynı zamanda büyük veri kümelerine, hesaplama altyapılarına ve platform şirketlerinin kaynaklarına dayanan sistemlerdir. Berlinski, vd. (2024), üretken YZ'nin bilgiye erişim ve çalışma süreçlerini dönüştürme vaatlerinin yanında, emeğin güvencesizleşmesi ve bilginin standartlaşması gibi sonuçlar doğurabileceğini tartışmaktadır. Bu gelişmeler, YZ'nin yalnızca verimlilik sağlayan bir yenilik olarak değil, bilgi üretimi, emek süreçleri ve toplumsal güç ilişkileri üzerindeki etkileri bakımından da incelenmesini gerekli kılmaktadır. Algoritmik yönetim üzerine yapılan güncel çalışmalar, bu sistemlerin çalışanların özerkliğini sınırlayabildiğini, performansı sürekli ölçebildiğini ve iş süreçlerindeki güç ilişkilerini yeniden düzenleyebildiğini göstermektedir (Noponen vd., 2024). Dolayısıyla Marcuse'nin teknolojik rasyonalite eleştirisi bütün bu süreçleri değerlendirmek açısından önemlidir. Teknolojik sistemler, yalnızca belirli amaçlara ulaşmayı kolaylaştırmakla kalmayıp hangi amaçların makul, verimli ve kabul edilebilir görüleceğini de biçimlendirebilmektedir.

Marcuse (1968, s.197; 2020, s.198), kapitalist rasyonalitenin ortaya çıkmasıyla irrasyonalitenin akıl haline geldiği sistemde, daha yüksek üretkenlik, doğaya tahakküm ve toplumsal zenginliğin yıkıcı güçlere dönüştüğünü belirtmektedir. Yaşam mücadelesi ve insanla doğanın işletilmesi bu yıkıcılığın sonucudur. Marcuse'nin (1968, s. 37) mantıksızlığın mantık çerçevesi içinde gerçekleşerek karşıtların birleşmesi yorumu dijital çağda yeniden okunmalıdır. Bu ifade, teknolojik mantık tarafından muhalefetin bastırıldığı ve karşıtların tek bir sistemde var olduğu çelişkilerle yüklü refah toplumundaki tarihsel deneyime bir göndermedir. "Karşıtların yan yana gelişi, ileri endüstri toplumundaki başarının gerekçesi ve sonucudur" (1968, s.17) ifadesiyle Marcuse, bolluğun sefalet, özgürlüğün kölelik, mutluluğun umutsuzluk getirmesinin ileri endüstri toplumunda çelişkili yapıları gizlemekte (Orçin, 2021, s.147) işe yaradığını iddia etmektedir. Karşıtların birleşmesine ilişkin çözümleme dijital ortamda algoritmik kişiselleştirme ve filtre balonu olguları üzerinden yeniden ele alınabilir. Pariser (2011), internetin bireylere özel içerik sunmasının kullanıcı için yararlı olmadığını iddia ederek kullanıcının bilgiye erişiminde filtreleme yarattığını belirtmektedir. Bu durum kullanıcının hangi bilgiye erişebileceğini belirleyen bir filtreleme süreci olarak işler. Geçmiş dijital hareketlilikten içeriklerin kişiselleştirilmesi, bilgi akışının organize edilmesini sağlar. YZ çağında ise içerikler algoritmik sıralamalarla kullanıcılar için kişiselleştirilmektedir. Kullanıcı özgürlük ve denetim arasında verilen kişiselleştirilmiş ve çeşitlendirilmiş bilgi deneyiminden faydalanmaktadır. Öte yandan, bireyselleştirilmiş deneyim ve düşünsel standartlaşma, bilgiye erişim olanaklarını genişletirken, bu erişimin algoritmik olarak düzenlenmesi karşıtların aynı sistemde bir arada olabileceğini göstermektedir. Marcuse'nin eleştirisi açısından temel sorun, dijital teknolojilerin özgürleştirici olanaklarının bütünüyle ortadan kalkması değil, bu olanakların mevcut toplumsal ve ekonomik düzenin işleyişiyle bütünleşerek eleştirel düşüncenin koşullarını sınırlandırabilmesidir.

Marcuse'nin irrasyonalitenin rasyonel bir çerçeve içinde örgütlenmesine ilişkin düşüncesi dikkat ekonomisi çerçevesinde de ele alınabilir. Facebook ve diğer dijital platformlar, kullanıcı dikkatini mümkün olduğunca uzun süre ekranda tutmak için algoritmik düzenlemeler yapmaktadır. Kullanıcı deneyimini iyileştirme ve içerikleri kişiselleştirme gibi rasyonel gerekçelerle işleyen bu sistemler, bireyin dikkatinin ekonomik değere dönüştürülmesini ve reklamcılık amacıyla kullanılmasını mümkün kılmaktadır (Hari, 2022, s. 133; Wu, 2012, s. 12–13). Böylece teknik verimlilik ve ekonomik sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda işleyen bu sistem, bireyin dikkatini sürekli tüketmeye yönelterek kendi içinde irrasyonel sonuçlar üretebilmektedir. Marcuse felsefesi açısından çelişki, dikkat ekonomisinin rasyonel işleyişinin bireysel özerkliği sınırlandırabilecek bir denetim mekanizmasıyla bütünleşmesinde ortaya çıkar. Veri sömürgeciliği ve algoritmik yönetim, kullanıcı verilerinin ekonomik değere dönüştürülmesi ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesi, bireylerin sınıflandırılması ve davranışlarının yönlendirilmesiyle gerçekleşir. YZ sistemlerinin istihdam süreçlerinde kullanılması, bu durumun somut örneklerinden biridir. İşe alım öncesi gözetim ve algoritmik değerlendirme uygulamaları, güvencesizlik ve ayrımcılık risklerini artırarak bireylerin iş olanaklarını etkileyebilmektedir (Dennett, 2017, s. 18-22; Dyer-Witheford vd., 2022, s. 126). Nitekim BBC'nin 2018 tarihli haberinde, Amazon'un erkek adayların özgeçmişlerinden öğrenen işe alım sisteminin kadın adaylara karşı önyargı geliştirdiği ve erkek adayları daha avantajlı değerlendirdiği aktarılmıştır. Bu örnek, algoritmaların toplumsal ilişkilerden bağımsız ve tarafsız araçlar olmadığını, eğitildikleri veriler aracılığıyla mevcut eşitsizlikleri yeniden üretebildiklerini göstermektedir. Ayrıca YZ politikalarının ve bu alandaki gelişmelerin dünya genelinde eşitsiz biçimde dağılması, teknolojik kapasitenin belirli bölgelerde yoğunlaşmasıyla ilişkili daha geniş güç asimetrilerine işaret etmektedir (Dyer-Witheford vd., 2022, s. 131; Ulnicane vd., 2022, s. 47). Bu gelişmeler Marcuse'nin teknolojik rasyonalite eleştirisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, teknik sınıflandırma ve hesaplama süreçlerinin toplumsal farklılıkları ortadan kaldırmaktan ziyade, bu farklılıkları belirli ölçütler altında silikleştirildiği görülmektedir. Sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet gibi kategorilerle ilişkili eşitsizlikler, algoritmik kararların nesnel ve ölçülebilir sonuçlar olarak sunulmasıyla arka plana itilebilmektedir. Böylece toplumsal karşıtlıklar, teknik verimlilik ve optimizasyon mantığı içinde uzlaştırılmış gibi görünürken, mevcut güç ilişkileri varlığını sürdürebilmektedir. Marcuse'nin (1968, s. 83-84) özgürlük ve karşıtlıkların ortadan kalkışını bireysel ya da ahlaki bir gerilemeden çok, üretim ve dağıtım süreçlerinin teknolojik düzenle bütünleşmesiyle açıklaması, bu durumu anlamak açısından önemlidir.

Çevrimiçi platformlarda reklamcılık için kullanıcı faaliyetlerinin kullanılması kültürel üreticiler ile platformlar arasındaki bağımlılık ilişkisini artırmaktadır. Örneğin, Google'a e-postamıza, takvimlerimize, video ve arama geçmişlerimize, konumlarımıza erişmesi için izin verirken emeğin yabancılaşmasına da izin vermekteyiz. Bu yakın ilişki, her türlü medya yapımını etkileyen platform bağımlılığı yaratmıştır (Fuchs, 2015, s.370; Srnicek, 2017, s.95; Nieborg ve Poell, 2019, s.85). Dijital kapitalizmde teknolojik rasyonalite, bireylerin ihtiyaçlarının, arzularının ve tüketim pratiklerinin biçimlendirilmesini de içerir. Bu noktada Marcuse'nin (1968) yanlış ihtiyaçlar kavramı, dijital platformların kullanıcıları tüketim ve sürekli etkileşim süreçlerine nasıl yönlendirdiğini anlamak açısından önem taşımaktadır. Marcuse'ye (1968, s. 31-33) göre ihtiyaçlar tarihsel ve toplumsal koşullar içinde şekillenir, toplumsal baskı altında üretilen ihtiyaçlar, bireylerin özgürleşmesine katkıda bulunmak yerine mevcut düzenin yeniden üretimine hizmet edebilir. Bu nedenle temel mesele, ihtiyaçların karşılanıp karşılanmamasından çok, hangi ihtiyaçların kim tarafından ve hangi toplumsal amaçlar doğrultusunda oluşturulduğudur. Dijital platformlar, kullanıcıların güvenlik kaygılarından tüketim arzularına kadar uzanan çeşitli motivasyonlarını gözetim, kişiselleştirme ve hedefli reklamcılık mekanizmaları aracılığıyla ekonomik değere dönüştürmektedir. YZ destekli gözetim sistemleri, güvenlik ve risk yönetimi söylemleri üzerinden bireylerin sınıflandırılmasını ve davranışlarının öngörülmesini mümkün kılarken gözetimi gündelik yaşamın olağan bir unsuru hâline getirebilmektedir. Böylece güvenlik ihtiyacı, kişisel verilerin sürekli toplanmasını ve işlenmesini meşrulaştıran bir zemine dönüşebilmektedir.

Yanlış ihtiyaçların dijital kapitalizmdeki işleyişi, özellikle hedefli reklamcılık ve dikkat ekonomisi üzerinden görünür hâle gelmektedir. Fuchs'un (2015, s. 370) belirttiği üzere Facebook gibi platformlarda

reklamcılık, ürünleri yalnızca tüketicilere tanıtmakla kalmaz, belirli metaları iyi ve arzu edilir bir yaşamın koşulları olarak sunarak tüketim tercihlerini de şekillendirebilir. Reklamların ürünlere abartılı değerler atfetmesi, tüketimi bireysel ihtiyaçların karşılanmasının ötesine taşıyarak toplumsal kabul ve yaşam tarzı beklentileriyle ilişkilendirir. Bu süreçte görünürlük, hız, sürekli etkileşim ve içerik üretme gibi platform normları da kullanıcıların davranışlarını düzenleyen ölçütlere dönüşür. Platformların niceliksel performans göstergelerine dayalı işleyişi, kullanıcıları daha fazla içerik üretmeye ve etkileşim sağlamaya yönlendirirken, bu normlara uyum göstermeyenlerin görünürlüğünü sınırlayabilir. Böylece platform mantığı, yalnızca tüketim tercihlerini değil, kullanıcıların kendilerini değerlendirme biçimlerini de etkileyen bir performans baskısı yaratır. Marcuse'nin teknolojik rasyonalite eleştirisi açısından bu durum, teknik verimlilik ve ölçülebilir başarının toplumsal yaşamın temel ölçütleri hâline gelmesiyle ilişkilidir. Kullanıcıların arzuları ve etkinlikleri veriler üzerinden ölçülüp optimize edilirken, platformların ekonomik öncelikleri bireysel ihtiyaçların ve tercihlerin oluşumunda belirleyici olabilmektedir. Dolayısıyla yanlış ihtiyaçların dijital ortamda yeniden üretilmesi, yalnızca tüketimin artırılması anlamına gelmez, bireylerin platformların belirlediği görünürlük, etkileşim ve performans normlarına uyum sağlamaya yöneltilmesini de içerir. Bu açıdan dijital kapitalizm, teknolojik rasyonaliteyi yalnızca dışsal gözetim ve denetim mekanizmalarıyla değil, bireylerin arzularını ve gündelik pratiklerini biçimlendirerek de yeniden üretmektedir.

Dijital kapitalizmde teknolojik rasyonalite, efendi-köle ilişkisini doğrudan görünür kılmak yerine, üretim ve tüketim süreçlerini kullanıcı katılımı üzerinden örgütleyerek bu ilişkinin üzerini örtebilmektedir. Prosumer konumundaki bireyler, dijital platformlarda hem içerik üretmekte hem de platformların veri analizine kaynak oluşturmaktadır. Srnicek'in (2017, s. 44) ve Fuchs'un (2015, s. 371) tartışmaları bağlamında Google'ın arama etkinliklerinden, Facebook'un ise kişisel ve toplumsal etkileşimlerden yararlanması, insan deneyimlerinin platform ekonomisinin girdilerine dönüşmesini örneklemektedir. Bauman ve Lyon'a (2013, s. 108) göre tüketim toplumunda ihtiyaçların karşılanmasının yerini yeni ihtiyaçların ve arzuların üretilmesi alırken, tüketim sürekli yeniden oluşturulan arzular üzerinden işlemektedir. Bu süreç, Marcuse'nin (1968, s. 54) bireylerin özgürleşme arzusunun mevcut ihtiyaçlara bağlılık aracılığıyla sınırlandırılabileceğine ilişkin eleştirisiyle ilişkilendirilebilir. Dijital platformlarda tüketimin ve kullanıcı katılımının şiddet ya da doğrudan zorlama içermeyen yönlendirme mekanizmalarıyla örgütlenmesi de bu denetimin görünmezliğini artırmaktadır (Yudi, 2023, s. 35). Huberman'ın (2023) dijital çağ ve kapitalizmin dönüşümüne ilişkin tartışması çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu mekanizmalar Marcuse'nin yanlış ihtiyaçlar ve mutlu bilinç kavramlarıyla açıklanabilecek bir işleyişe işaret etmektedir. Tüketim ve katılım özgür seçimler olarak deneyimlenirken, bunları biçimlendiren ekonomik ve toplumsal koşullar geri planda kalabilmektedir. Marcuse'ye (1968, s. 33-34) göre yanlış ihtiyaçlardan ve mutlu bilincin sınırlarından kurtulmanın temel koşulu ise bireylerin gerçek ve yapay ihtiyaçlar arasında özerk biçimde ayrım yapabilmesidir. Ancak bireylerin düşünceleri ve arzuları toplumsal yönlendirme yoluyla biçimlendirildiğinde, ihtiyaçlara ilişkin kararların gerçekten özgür seçimler olduğu söylenemez. Bu nedenle dijital kapitalizm bağlamında özgürleşme sorunu, yalnızca tüketim seçeneklerinin artmasıyla değil, bireylerin ihtiyaçlarını ve tercihlerini belirleyen koşulları eleştirel biçimde sorgulayabilme olanaklarıyla ilgilidir. Marcuse'nin (1968) tek boyutlu düşünce ve toplum eleştirisi açısından değerlendirildiğinde, YZ'nin ürettiği sonuçların tarafsız ve kesin doğrular olarak kabul edilmesi, farklı düşünme biçimlerinin teknik ölçütler içinde bastırılmasına yol açabilir. Nitekim üretkenliğin ve teknik kapasitenin sınırsız gelişiminin kendiliğinden akılcı bir toplumsal düzen yaratmadığını vurgulayan Marcuse (2020, s. 198), rasyonalite ile irrasyonalite arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedir. YZ'nin her sorunu çözebileceği, her zaman doğru sonuçlar üreteceği veya insan emeğinin yerini bütünüyle alabileceği yönündeki beklentiler de teknolojik olanakların sınırlarını ve toplumsal sonuçlarını sorgulamayı güçleştirebilir. Bunun yanı sıra algoritmik sistemlerin platform işletmecileri tarafından kötüye kullanılabilmesi, teknik kapasitenin hangi amaçlarla ve kimin çıkarları doğrultusunda kullanıldığı

sorusunu gündeme getirmektedir (Miandji, 2024, s. 100-101; Sümer, 2024, s. 97). Bu çerçevede Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramı, dijital kapitalizmde teknik ilerleme ile özgürleşme arasındaki ilişkinin sorgulanmasına ve teknolojik sistemlerin içerdiği tahakküm olanaklarının eleştirel biçimde açığa çıkarılmasına imkân sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Marcuse'nin teknolojik rasyonalite kavramından hareketle YZ'nin, yeni medyanın ve dijital gözetimin dijital kapitalizmdeki ilişkisini incelemiştir. Araştırmanın temel sonucu, teknolojik rasyonalitenin yalnızca teknik verimlilik ve hesaplanabilirlikle sınırlı olmadığı, veri sömürgeciliği, dikkat ekonomisi, algoritmik yönetim ve yanlış ihtiyaçların üretilmesi gibi süreçler aracılığıyla toplumsal yaşamın farklı alanlarında yeniden üretilebildiğidir. Bu süreçlerde insan yaşamı ekonomik değere dönüştürülen bir veri kaynağına dönüşürken bireylerin dikkatleri, arzuları ve davranışları da yönlendirilebilir hâle gelmektedir. Üretken YZ'nin bilgi üretimini ve sunumunu dönüştürmesi, teknolojik rasyonalitenin epistemolojik boyutunu da gündeme getirmektedir. Bilgiye erişimin kolaylaşması, eleştirel değerlendirme ve epistemolojik özerkliğin kendiliğinden güçlendiği anlamına gelmemektedir. Benzer biçimde, yeni medyanın sunduğu iletişim ve katılım olanakları, dikkat ekonomisi ve platform emeği aracılığıyla kullanıcı faaliyetlerinin metalaştırılmasıyla bir arada ilerleyebilmektedir. Veri sömürgeciliği ve algoritmik gözetim ise bu ekonomik işleyişi davranışların sınıflandırılması ve öngörülmesiyle birleştirerek toplumsal denetimin yeni biçimlerine zemin hazırlayabilmektedir. Marcuse'nin teknolojik rasyonalite eleştirisi, bu çelişkileri teknik ilerleme ile özgürleşme arasındaki gerilim üzerinden değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Yanlış ihtiyaçlar, mutlu bilinç ve tek boyutlu düşünce kavramları, dijital teknolojilerin sunduğu kolaylık ve doyumların mevcut güç ilişkilerinin sorgulanmasını neden her zaman desteklemediğini anlamak açısından önemlidir. Bununla birlikte, sorun teknolojinin kendisinden çok teknolojik olanakların hangi ekonomik ve siyasal amaçlarla örgütlendiğidir. Dolayısıyla dijital toplumda temel mesele, teknolojik gelişmeleri reddetmek değil, veri kullanımını, algoritmik karar süreçlerini ve platformların yönlendirme mekanizmalarını eleştirel denetime açarak bireysel özerkliği ve toplumsal eşitliği gözeten teknolojik bir yapılanmanın koşullarını tartışmaya açmaktır.

Kaynakça

Adorno, T. & Horkheimer, M. (2010). Aydınlanmanın Diyalektiği, Çev. N. Ülker-E. Ö. Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Allmer, T. (2015). Critical Theory and Social Media. New York: Routledge.

Bartoletti, I. (2020). An Artificial Revolution. On Power, Politics and AI. London: The Indigo Press.

Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). Akışkan Gözetim, Çev. E. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berardi, F. B. (2009). Precarious Rhapsody. Semiocapitalism and The Pathologies of The Post-Alpha Generation. London: Minor Compositions.

Berlinski, E., Morales, J. & Sponem, S. (2024). Artificial Imaginaries: Generative AIs as an Advanced Form of Capitalism. Critical Perspectives on Accounting, (99), 1-9.

Berry, D. M. (2014). Critical Theory and the Digital. London: Bloomsbury.

Castells, M. (2008). Ağ Toplumunun Yükselişi, Çev. E. Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation to the Contemporary Subject. Television & New Media, 20(4), 336-349. https://doi.org/10.1177/1527476418796632

Cubitt, S. (2015). Media Studies and New Media Studies, Hartley, J., Burgess, J. & Bruns, A. (Eds.), A Companion to New Media Dynamics içinde (ss.15-32). Oxford: Wiley.

Curran, J. (2012). "Reinterpreting the Internet". (Ed. J. Curran, N. Fenton & D. Freedman), Misunderstanding the Internet, ss.3-33. London: Routledge.

Çağmar, M. Ş. (2025). Reason, Truth and Technology in Modern Societies in the Context of Frankfurt School, Felsefe Arkivi, (62), 167-175.

Descartes (2020). Yöntem Üzerine Konuşma, Çev. M. Erşen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Delanty, G. & Harris, N. (2021). "Critical Theory and The Question of Technology: The Frankfurt School Revisited", Thesis Eleven, 166 (1), 1-21. https://doi.org/10.1177/07255136211002055

Dennett, D. C. (2017). Filozoflar Yapay Zekâyla Karşılaşırsa, Çev. M. Ertene. Felsefelogos. 21 (65), 17-27.

Dyer-Witheford, N., Kjosen, A. M., & Steinhoff, J. (2022). Yapay Zekâ ve Kapitalizmin Geleceği, Çev. B. Cezar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Feenberg, A. (2005). Critical Theory of Technology: An Overview. Tailoring Biotechnologies. 1(1), 47-64.

Foucault, M. (1992). Hapishanenin Doğuşu, Çev. M.A. Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.

Fuchs, C. (2014). Dallas Smythe Reloaded: Critical Media and Communication Studies Today, Lee McGuigan ve Vincent Manzerolle (Eds.), The Audience Commodity in a Digital Age içinde (ss.267-319). NewYork: Peter Lang.

Fuchs, C. (2015). Dijital Emek ve Karl Marx, Çev. T. E. Kalaycı & S. Oğuz. Ankara: Notabene Bilişim.

Gillespie, T. (2018). Custodians of the Internet. Platforms, Content Moderation, And The Hidden Decisions That Shape Social Media. USA: Yale University Press.

Gülenç, K. (2015). Frankfurt Okulu, Eleştiri, Toplum ve Bilim. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hari, J. (2022). Çalınan Dikkat, Çev. Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Yayınları.

Hartley, J., Burgess, J., & Bruns, A. (2015). Introducing Dynamics: A New Approach to New Media, J. Hartley, J. Burgess ve A. Bruns (Eds.), A Companion to New Media Dynamics içinde (ss.1-11). Oxford: Wiley.

Haton, J.P. & Haton, M.C. (1991). Yapay Zekâ. İstanbul: İletişim Yayınları.

Heidegger, M. (1998). Tekniğe İlişkin Soruşturma, Çev. D. Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Huberman, H. (2023). Dijital Kapitalizmin Ruhu, Çev. M. Pekdemir. Ankara: Fol Kitap.

İnce, A. (2026). Bilim, Teknik ve Rasyonalite Eleştirisi: Weber, Marcuse ve Habermas Arasında Bir Tartışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 26-49.

Jay, M. (2014). Diyalektik İmgelem. Frankfurt Okulu'nun Tarihi ve Çalışmaları (1923-1950), Çev. S. Doğan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Jay, M. (2023). Aklın Tutulması ve Geri Dönüşü, Çev. A. Geniş. Ankara: Dipnot Yayınları.

Kautzer, C. (2019). Herbert Marcuse (1898-1979), A. Allen ve E. Mendieta (Eds.), The Cambridge Habermas Lexicon içinde (ss.613-615). New York: Cambridge University Press.

Kellner, D. (2014). Marcuse ve Radikal Öznellik Arayışı, Felsefe Logos, Eleştirel Teori, 18 (53), 87-104. İstanbul: Fesatoder Yayınları.

Lister, M., Dovey, J., Giddings, S. vd. (2009). New Media: A Critical Introduction. London: Routledge.

Lyon, D. (1997). Elektronik Göz, Gözetim Toplumunun Yükselişi, Çev. D. Hattatoğlu. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Lyon, D. (2013). Gözetim Çalışmaları, Çev. A. Toprak. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Marcuse, H. (1968). Tek Boyutlu İnsan. İleri Endüstri Toplumunun İdeolojisi Üzerinde İnceleme, Çev. S. Çağan. İstanbul: May Yayınları.

Marcuse, H. (1998). Some Social Implications of Modern Technology, Technology, War and Fascism, Douglas Kellner (Eds.), Volume I Collected Papers of Herbert Marcuse içinde (ss. 41-65). London: Routledge.

Marcuse, H. (2013). Özgürlük Üzerine Bir Deneme, Çev. S. Soysal. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marcuse, H. (2016). The Rationality of Philosophy, New Political Science, 38 (4), 476-484.

Marcuse, H. (2020). Max Weber'in Çalışmasında Endüstrileşme ve Kapitalizm, Olumsuzlamalar içinde (ss.193-214), Çev. B. Tatlı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Miandji, A. (2024). Yapay Zekâ Kitabı. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Mussgnug, A.M. & Leonelli, S. (2024). A Critical Framing of Data for Development: Historicizing Data Relations and AI. Development and Change, (55), 1109-1121. https://doi.org/10.1111/dech.12857

Nieborg, D. & Poell, T. (2019). The Platformization of Making Media. Mark Deuze ve Mirjam Prenger (Eds.) Making Media içinde (ss.85-96). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Nilsson, N.J. (2018). Yapay Zekâ. Geçmişi ve Geleceği, Çev. M. Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Noponen, N., Feshchenko, P., Auvinen, T. vd. (2024). Taylorism on Steroids or Enabling Autonomy? A Systematic Review of Algorithmic Management. Management Review Quarterly, (74), 1695–1721. https://doi.org/10.1007/s11301-023-00345-5

Orçin, G. (2021). Herbert Marcuse'nin Baskıcı Hoşgörü Kavramı ve Teknoloji Tezleri, İstanbul: Kriter Yayınları.

Pariser, E. (2011). The Filter Bubble: What The Internet is Hiding From You. New York: Penguin Press.

Rotolo, D., Hicks, D., & Martin, B. R. (2015). What is An Emerging Technology? Research Policy, 44 (10), 1827–1843. https://doi.org/10.1016/j.respol.2015.06.006

Schweppenhäuser, G. (2015) Eleştirel Teoriye Giriş, Çev. H. Yaman. İstanbul: Avesta Yayınları.

Slater, P. (1998). Frankfurt Okulu, Çev. A. Özden. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Srnicek, N. (2017). Platform Capitalism. Cambridge: Polity Press.

Sümer, O. (2024). Algoritma Tiranlığı: Dijital Dünyada Bireyin Savunmasızlığına Yönelik Bir Sosyo-Teknik Analiz, İmgelem, (15), 87-114.

Şan, E. (2018). Teknoloji Felsefesi Problemleri. Yazı, Bellek, Dikkat. Ankara: Akademim Yayınları.

Trawny, P. (2017). Teknik, Sermaye, Medya, Çev. S. Turhan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ulnicane, I., Knight, W., Leach, T. vd. (2022). Governance of Artificial Intelligence, Maurizio Tinnirello (Eds.), The Global Politics of Artificial Intelligence içinde (ss.29-55). USA: CRC Press

Watson, M. (2024). Frankfurt Okulu'nun Savunulması, Çev. C. E. Bostan. ViraVerita E-Dergi, (20), 178-185.

Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Z. Gürata. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Yudi, L. (2023). Marcuse's Critical Theory of Technical Rationality, Art and Performance Letters, (4), 35-40. https://dx.doi.org/10.23977/artpl.2023.040407

Zuboff, S. (2019). The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future New Frontier of Power. New York: Public Affairs.

Wu, T. (2017). Dikkat Tacirleri, Çev. Başak Karal. İstanbul: The Kitap Yayınları.